

14. Буржуазия развитых капиталистических стран: Реферативный сб. / АН СССР. Институт научной информации по общественным наукам – М., 1977. – Ч. 1: Структура, социальный облик, организации / К.Ю.Львунина и др. (подгот.); Ю.А.Борко и др. (отв. ред.). – 270 с.
15. *Copeman G.H.* The Chief executive and business growth. A comparative study in the United States, Britain and Germany / G.H. Copeman. – London, New York: Leviathan House, 1971. – 362 p.
16. *Селеньи И.* Построение капитализма без капиталистов. Образование классов и борьба элит в посткоммунистической Центральной Европе / И. Селеньи, Г. Эял, Э. Тоунсли. – К.: ИС НАНУ; Харьков: ХНУ им. В.Н.Каразина, 2008. – 320 с.
17. *Staniszki J.* The dynamics of the breakthrough in Eastern Europe: the Polish experience / J. Staniszki. – Berkeley: University of California Press, 1991. – 303 p.
18. *Hankiss E.* East European Alternatives / E. Hankiss. – Oxford: Clarendon Press, 1990. – 319 p.
19. Hurun Rich List Series 2010 / [Electronic resource]. – Mode of acces: <http://www.hurun.net/listreleaseen512.aspx>.
20. На обід дракону. Як воно, продатися китайській компанії? // Український тиждень. – 2010. – №47 (160) 19–25 листопада. – С. 54–57.

УДК 316.733:316.346.2

Савельєв Ю. Б.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет соціології, кандидат філософських наук, доцент докторант

ЗАСТОСУВАННЯ ПРИНЦИПУ КОЛЕКТИВНИХ ПРАВ ЯК МЕХАНІЗМ СОЦІАЛЬНОГО ВКЛЮЧЕННЯ

У статті доводиться, що застосування принципу колективних прав (прав груп) є кардинально новим механізмом збільшення рівня соціального включення з кінця ХХ – початку ХХІ ст. На прикладі ранніх етапів емансипації жінок та феміністичного руху показано, що спрямованість на боротьбу за рівність статусів чоловіків та жінок не дозволяло останнім подолати ексклюзивність соціальних інститутів. Соціальне включення досягає якісно нового рівня на етапі інституціональної емансипації жінок, яка створює умови для їхньої ефективної конкуренції у межах соціальних інститутів.

Ключові слова: соціальне включення, інклюзія, колективні права, права груп, ексклюзивність, інституціональна емансипація

В статті обосновується, що реалізація принципу колективних прав (прав груп) являється кардинально новим механізмом підвищення рівня соціального включення з кінця ХХ – початку ХХІ в. На прикладі ранніх етапів емансипації жінок та феміністичного руху показано, що спрямованість на боротьбу за рівність статусів чоловіків та жінок не дозволяло останнім подолати ексклюзивність соціальних інститутів. Соціальне включення досягає якісно нового рівня на етапі інституціональної емансипації жінок, яка створює умови для їхньої ефективної конкуренції у межах соціальних інститутів.

Ключевые слова: социальная включенность, инклюзия, коллективные права, права групп, эксклюзивность, институциональная эмансипация

The article proves that implementation of the collective (group) rights principle has been a facilitative and innovative means of social inclusion since the end of XX – beginning XXI centuries. Using early stages of women emancipation and feminist movement as an example, it is demonstrated that struggle for status equality of men and women, nevertheless, did not allow the latter to overcome exclusivity of social institutes. Social inclusion has reached a superiorly novel state at the stage of institutional emancipation of women that created conditions for their effective competition within social institutions.

Key words: *social inclusion, exclusion, collective rights, group rights, institutional emancipation*

Актуальність дослідження і постановка проблеми. Концепт «соціальне включення» (або «соціальна інклюзія») ¹ почав поширюватись у соціологічних публікаціях з початку 2000-х рр. Проте при ретельному розгляді виявляється, що він не має власного змістовного навантаження, оскільки, як стверджує Н.Раваль, його зміст може бути визначений лише по відношенню до явища соціальної ексклюзії [12, с. 171]. Аналіз публікацій показує, що, як правило, автори, декларуючи дослідження соціального включення, насправді розглядають різноманітні прояви соціальної ексклюзії [Див.: 4; 5; 6; 10; 13; 14]. Таким чином, залишається невідомим, у який спосіб може відбуватися соціальне включення і у чому полягає особливість його процесів. **Метою** цієї статті є теоретичний аналіз механізму соціального включення через застосування принципу колективних прав (прав груп). Гіпотеза полягає у тому, що для успішного соціального включення необхідний дієвий механізм для подолання інституціоналізованої монополії. Таким механізмом є реалізація колективних прав. Як приклад у статті розглядається еволюція емансипаційних процесів жінок.

Інституціональна емансипація і колективні права. Розвиток сучасної цивілізації істотно змінив і продовжує змінювати соціальне становище чоловіка і жінки, статеві моделі поведінки і взаємодії, а також традиційні представлення про мужність і жіночність - тобто всю систему гендерних відносин у суспільстві, специфічний характер у цілісній сукупності яких, згідно з Р. Коннеллом, виражений у понятті гендерного порядку [9, с.120]. Весь комплекс даних змін поєднується з емансипацією жінок. Емансипація невід'ємно пов'язана з процесом формування суспільства модерну, збільшенням соціальної мобільності і включенням жінок до нових сфер діяльності і професійних груп. Вона є тривалим процесом, пройшла кілька етапів і продовжується донині.

Перша хвиля емансипації - правова і соціально-політична. Вона зробила жінок суб'єктом правовідносин, дала їм можливість участі в суспільному житті (у тому числі, у боротьбі за свої права), але була досить формальною, тому що реалізувати можливості, що відкрилися, усі жінки повною мірою не могли. Друга хвиля - освітня, йшла паралельно з першою і, можливо, хронологічно почалася раніше. Але ця хвиля вимагала набагато більшого періоду часу, вона була обумовлена першою і була би без неї неможлива. Завдяки даному виду емансипації жінки стали повноцінними учасниками культурних процесів, виробниками і споживачами культурних цінностей. Були знищені гендерні бар'єри на шляху інтелектуального розвитку людини. Освіта стало однаково доступною для обох статей.² З 1980-х років ХХ століття середній освітній рівень жінок у розвинутих суспільствах не поступається чоловічому, а в деяких країнах його перевершує [7, с.436].

Але реалізувати свій освітній і інтелектуальний потенціал у професійній сфері жінки не могли. Необхідні були соціоетальні зміни, що перевели б емансипацію на якісно інший рівень.

Ці зміни відбувалися в економічно розвинутих країнах, починаючи з 1960-х років. Якщо ж говорити про радянський варіант емансипації, то тут вона практично закінчилася. У соціалістичній суспільній формації не вистачило ресурсів для продовження цього процесу. Цими ресурсами володів капіталізм, що дозволило початися третій хвилі емансипації -

---

¹ У російськомовній та україномовній літературі вживаються як терміни «ексклюзія» й «інклюзія», так й «виключення» і «включення» (а також, останнім часом, «соціальне відторгнення» і «соціальне залучення» [4].), які є аналогом англійських (або французьких) термінів «exclusion» і «inclusion» відповідно. Враховуючи мовні особливості і тенденцію використання вказаних понять в українській соціологічній літературі, що почала складатися, у цій статті будуть вживатись терміни «соціальне включення» і «соціальна ексклюзія».

² Безумовно, при цьому виникла, уже внутрішньоосвітня гендерна сегрегація, але дана проблема могла бути вирішена лише на наступному етапі емансипації - інституціональній. А на цьому головним було те, що жінки розкріпалися культурно й інтелектуально.

економічній. Величезне економічне зростання, підвищення рівня добробуту і розвиток держави соціального забезпечення (welfare state) зробили велику частину жінок матеріально незалежними: вони змогли забезпечити себе і своїх дітей без допомоги чоловіка. Звичайно, ця хвиля навіть на Заході ще не довершена, але вона стимулювала появу інших хвиль емансипації.

Четвертою хвилею ми вважаємо фізіологічну емансипацію. Це, мабуть, найбільш складне і дивне явище: адже воно стосується того, що найдалше від соціального і ближче до біології статі. Специфіка даного виду емансипації полягає в тому, що він обумовлений досягненнями науки і, насамперед, медицини. Разом з тим, зводити її до них теж було б не правильно, тому що без зміни свідомості жінки і соціокультурних умов (економічних, правових, освітніх і т. ін.) такі досягнення виявилися б незатребуваними. Спочатку, фізіологічна емансипація обмежувалася тим, що з розвитком засобів контрацепції жінки одержали можливість приділяти більше часу роботі і професійній кар'єрі, знижуючи ризик вагітності чи взагалі відмовляючись від того, щоб мати дітей. Така можливість спричинила кардинальну зміну у демографічних тенденціях, яка вже набуває глобального характеру.

Сьогодні медицина пропонує штучне запліднення. У цьому випадку змінюється не тільки сутність жінки, що, будучи фінансово й емоційно незалежною, може в зручний для неї час самостійно зачати, родити і виховати дитину поза інститутом шлюбу, сексу і партнерських відносин, виявляючись повноправною господаркою своєї долі, але і чоловіка, що втрачає монополію батьківства, стаючи анонімним донором сперми, відчуженим від жінки, дитини і родини. Уже сьогодні, хоча штучне запліднення поза шлюбом і не настільки поширено, багато чоловіків Західної Європи і США, нездатні пристосуватися до нової незалежної жінки і налагодити з нею партнерські відносини, змушені імпортувати з бідних суспільств (у тому числі, ряду країн колишнього Радянського Союзу) дружин з нефеміністичною культурою. Не тільки медицина, але і розвиток спорту і фізичної культури змінює фізіологію жінки. Фізично емансипована жінка освоює нові види діяльності і професії, наприклад, служить в армії, змінюючи свій зовнішній вигляд і виконуючи «чоловіче» навантаження. Слід зазначити, що ця хвиля емансипації тільки розгортається й у справі зміни фізіології статі, задовольняючи всі нові вимоги культури, людство може піти дуже далеко.

Однак, не вона є останньою і вирішальною. Фемінізм і лібералізм відкрили, спочатку у західних країнах, а згодом, й в інших, уже п'яту хвилю - інституціональну емансипацію, що може кардинальним образом змінити гендерне співвідношення в сучасній культурі. Її сутність полягає в тому, щоб трансформувати соціальні і культурні інститути суспільства, які традиційно є «чоловічими». Досвід показав, що, навіть володіючи всіма правами, маючи високий інтелектуальний і освітній рівень, будучи економічно самостійними й елімінуючи фізіологічні особливості свого організму, що часто розглядаються як перешкода для роботи й успішної кар'єри, жінки все рівно виявляються безпомічними перед основними суспільними інститутами, що сформувалися в епоху патріархату, закріпили стратегії і моделі чоловічої поведінки і маскуліну семіотику, і які все ще контролюються домінантною групою чоловіків.

Тому для того, щоб емансипувати жінок недостатньо змінити їхнє положення і надати їм рівні з чоловіками права і можливості. Тут справа в самому суспільстві, його інститутах і культурі. Є ілюзією те, що емансипація односторонньо спрямована на жінок. У дійсності, її сутність у тому, щоб соціокультурно трансформувати жіночність (фемінність), до того ж не тільки саму по собі, але й в співвідношенні з мужністю (маскулінністю), коли змінюються їхні ролі в культурній традиції, соціальна значимість, соціальні функції, інституціональні форми, знаковість, тощо. Процеси емансипації останніх двох століть це тільки зовнішнє вираження глибинної соціокультурної динаміки фемінності і маскуліності і зміни гендерного порядку.

Не секрет, що історія людства - це історія панування маскуліності. Однак це аж ніяк не панування біологічної статі. Д. Гілмор, вирішуючи «загадку мужності», аналізує масу прикладів моделей поведінки, часом, жорстоких ритуалів, як сучасного, так і архаїчних суспільств, пов'язаних із завоюванням цієї цінності і підтвердженням права на її володіння.

Загальний висновок такий: чоловіком, на відміну від жінки, не народжуються, їм стають [1, с. 882 – 892].

Відкидаючи біологічний редуccionізм і психоаналітичні спекуляції, Д. Гілмор пояснює природу даного явища регресією та її зв'язком із соціальною роллю, використовуючи роботи пост-фрейдистів. Відповідно до їхньої теорії корені проблеми лежать у стані первинної психічної єдності дитини з матір'ю, що змінюється після критичного порога сепарації-індивідуалізації, усвідомленням свого «Я» і гендерною ідентичністю. Хлопчики зіштовхуються з даною проблемою в більш гострій формі. Для них маскуліність - це новий і незалежний соціальний статус, що маркірує протилежність матері, і перманентна битва за мужність - це боротьба з регресією [1, с. 899 – 901].

Не ставлячи під сумнів результати, що знайшли клінічне підтвердження, усе-таки вкажемо на те, що головна причина, на наш погляд, у різному відношенні до мужності і жіночності протягом тисячоліть полягає, насамперед, у відмінності їхньої соціальної і культурної позицій.

Чому статус справжнього чоловіка такий важливий? Чому мужність настільки приваблива, що дотепер за неї боролися, не шкодуючи сил? Тому що мужність завжди була (і сьогодні багато в чому залишається) більш соціально значущою. Чоловіки були основними акторами соціальної дії, і маскуліність була інституціоналізована у якості монополії у рамках гендерного порядку, що склався. Вона стала ядром людської культури і найважливішим соціогенним фактором, який пов'язаний з бажаними статусами і системами ролей. Тому в ієрархії соціальних цінностей вона зайняла вищу ступінь. Не дивно, що були вироблені складні системи її маркування, засоби огороження і технології досягнення. Маскуліність стала культурним вираженням економічного, політичного й ідеологічного панування соціальної групи, що володіє спільною статевою ознакою.

Коло замкнулося. У свою чергу для того, щоб мати владу, ресурси і престиж потрібно бути гідним цього, мати якості мужності і бути здатним підтвердити їх у будь-який час. Це володіння може здійснюватися на будь-якому рівні: суспільства, групи, організації, родини, і воно визначає відносини не тільки між чоловіком і жінкою, але і між самими чоловіками. Тому маскуліність була менш зв'язана з біологічною статтю, ніж фемінність. Її характеризувала значно більша можливість, у порівнянні з останньої, для *соціального включення*. Досягти її могли навіть жінки. (Перша жінка фараон Хатшепсут зображувалася як чоловік і носила фальшиву борідку.) Фемінність, звичайно ж, не менш культурна, але вона виявляється результатом освоєння і підпорядкування культурою жіночої природи. Дослідження показують, що традиційно жіночність - це "біологічна стартова даність, що може бути культурно рафінована чи природжена" і яка "розвивається природно", не потребуючи культурного втручання [1, с. 883, 887].

Іншими словами, її не можна досягти. Жіночність лише має маркування культурою, але не може бути соціально і культурно здобута. Вона спрямована на зовнішнє вираження і формальне закріплення біологічно детермінованого процесу становлення жінки: перша менструація - дефлорація - материнство. Пріоритет біології тут очевидний. Якщо в маскуліності соціальне - це первинне, то у фемінності воно виявляється вторинним, первинним залишається природне. Жіночність не тільки не можна, але й непотрібно досягати. Вона розглядається у якості дару Бога або природи. Це свого роду біологічний ескалатор, просування по якому можна наділити більшим соціокультурним смислом, і все.

Маскуліність довгий час у людській історії була монополістом соціального включення і культурної активності. Фемінність знаходилася на периферії культури і була приречена на пасивність. Звідси, можна припустити, і виник міф про пасивність жіночої природи. Можна з упевненістю затверджувати, що жінки пасивні не за своєю біологічною сутністю (навпаки, багато хто з них були надзвичайно активні у використанні тих обмежених засобів, що давало їм суспільство, виявляючи при цьому дивовижну винахідливість та витонченість), а за своєю культурою, що склалася історично.

У ХХ столітті в епоху ескалації гендерної проблеми очевидно, що сутність жіночності не абсолютна, а конкретно-історична, і вона може бути визначена тільки в співвіднесенні з

мужністю. Але наскільки ж укоріненими є дані відносини, якщо у всіх суспільствах, незважаючи на найглибші культурні і соціоетальні трансформації, вони залишалися незмінними! Лише північноатлантична цивілізація виявилася здатною на чергову мутацію, подібну до капіталізму і промислового перевороту і, мабуть, не менш важливу, яка в корені змінила гендерний status quo.

Раніше жінки просто включалися в боротьбу за мужність як соціально значиму позицію, залишаючись у рамках існуючої традиції. Подібна стратегія також була властива першому етапу фемінізму, коли жінки відкрито стали претендувати на чоловічі соціальні ролі. Вона мала і суто зовнішнє культурне вираження в прагненні бути схожими на чоловіків: жінки стали поводитися як чоловіки (використовувати чоловічу лексику, займатися спортом, курити, пити міцні спиртні напої), робити коротку стрижку, в одязі з'явилися деталі чоловічого костюма (насамперед, штани, що зробили справжній переворот у моді), тощо. Це могло змінити положення і вигляд жінки, але не сутність жіночності. По суті, це була псевдо-емансипація, тому що соціокультурна значимість власне фемінності не підвищувалася.

Однак згодом ситуація змінилася. Політичні права, освітній потенціал і економічна незалежність жінок відкрили можливість для конкуренції з маскулінністю. Справжня емансипація почалася з розвитку жіночності, підвищення її значимості. Вона стала цінністю, що не дається від природи (традиційна жіночність як краса і чарівність), а досягається. Це вже не біологічний ескалатор, а соціальний трамплін, яким раніше могла бути лише маскулінність. Проте, конкуренції з останньою продовжують заважати серйозні інституціональні бар'єри. Напевно тому інноваційна культурна активність жіночності спочатку була спрямована у фізіологічне русло, вільне від них. В другій половині ХХ століття розгорнулася справжня битва за жіночу фізичну привабливість. Образ self-made man'a нині доповнює образ self-made woman. Виникла індустрія виробництва жіночності стандартного рівня якості: пластична хірургія (у тому числі, з використанням силікону), косметичні салони, системи схуднення, аеробіка, шейпінг, тощо. Звичайно, раніш жінки теж прагнули стати привабливими, але привабливими саме для чоловіків. Це забезпечувало їм певні соціальні вигоди і престиж, а також соціальну мобільність через стосунки з чоловіками з вищим статусом. Сьогодні досягти успіху й одержати суспільне визнання можна і без їхнього посередництва. Більш того, жіноча привабливість стає самоціллю. Жіночність сама по собі працює на її носительку. Виник самодостатній образ жіночності, незалежний від чоловічої оцінки. Сучасні чоловіки все менше виступають у ролі замовника і споживача жіночності. Навпаки, їхні уявлення сьогодні майже цілком формуються образами масової культури. Масова культура і, зокрема, порнографія, створюють і нав'язують визначений образ жінки, що стає об'єктом бажання мільйонів чоловіків. Теж саме, хоча й в інших рамках, відбувається з образом чоловіка і жіночим сексуальним бажанням. Людське суспільство в останні десятиліття породило сексуальний конс'юмеризм і сексуальну індустрію, що виробляє товар, насамперед, у вигляді «сплощених» образів сексу і краси. Але, що ще більш важливо, вказана індустрія створює самих споживачів цих образів – «сексуальних клонів, чоловіків, що хочуть об'єкти [сексуального бажання], жінок, що хочуть бути об'єктами, і постійно мінливі недовговічні об'єкти бажання, що продиктовані ринковою кон'юнктурою» [15, с.421].

Представниці феміністичного знання по інерції продовжують звинувачувати чоловіків у тому, що вони хочуть бачити жінок такими, якими їх представляє масова культура, а масову культуру в тому, що вона експлуатує образ жінки, який жорстко детермінований існуючою андроцентричною культурою, внаслідок чого жінкам доводиться відповідати якостям об'єкта чоловічого сексуального бажання [8, с. 164]. Однак, той факт, що, наприклад, за відомим твердженням, реклама поділяється на рекламу, яка розрахована на жінок, і рекламу, де показують жінок, свідчить не просто про експлуатацію їхнього образу, а про його гегемонію. Самоцінна і самодостатня віртуальна жіночність, хоча й у різний спосіб, тисне на обидві статі. Останнє покоління жінок на Заході, а тепер вже й за його межами, бореться за неї не стільки заради соціального просування (і, звичайно, не заради чоловіків), скільки заради неї самої, щоб відповідати прийнятому ідеалу, що нав'язується. Віртуальна

реальність актуалізується, стаючи реальним буттям реальних людей, яке, однак, не відрізняється від своєї репрезентації [2, с.18].

На цьому тлі стійкими рисами маскулінності продовжують володіти основні соціальні інститути. Проти них і спрямована п'ята хвиля емансипації, умовно визначена мною як інституціональна. На відміну від усіх попередніх хвиль, що ґрунтувалися на ідеї рівних прав і можливостей чоловіків і жінок, ця остання виходить із пріоритету колективних прав. Дана хвиля почалася в другій половині 1970-х рр. у Скандинавських країнах, охопила Західну Європу і Північну Америку, а потім і інші регіони, включаючи Азію, Африку і Латинську Америку. Вона докорінно змінює існуючий гендерний порядок і сучасні уявлення про гендерні відношення - навіть ті з них, що склалися зовсім недавно в другій половині ХХ століття під впливом фемінізму і вважалися інноваційними.

По-перше, у такий спосіб усе-таки визнається принципова нерівність чоловіків і жінок. Ряд напрямків феміністичної теорії, що концептуально ґрунтуються на філософії постмодерна, розвінчуючи дихотомічний принцип ієрархічних структур, критикують і відкидають політику досягнення гендерної рівності і стратегію розвитку, яка полягає у тому, щоб «наздогнати чоловіків» [11, с. 8, 64 – 68]. З іншого боку, сучасний лібералізм виходить з того, що «справедливість стосовно груп вимагає, щоб членам різних груп надавалися різні права» [3, с.61]. На мій погляд, тільки визнавши принципову нерівність статей через наявність колективних прав, фемінізм стає справжнім фемінізмом. Це відбувається тому, що сутність фемінізму полягає не в боротьбі жінок за рівний статус з чоловіками - тоді це означало б прийняття маскулінності як загального соціального еквіваленту, а в розвитку жіночності, яка в результаті не буде їй поступатися у своїй соціокультурній значимості і можливостям для соціального включення. Однак при цьому фемінність і маскулінність не стають тотожними, надаючи своїм носіям, які відрізняються за своєю природою і можливостям, різні гендерні технології і засоби для конкуренції між ними. В ідеалі результат такої конкуренції не повинний бути залежним від приналежності до статі і специфіки гендерних технологій. Він повинний бути детермінованим якостями і здібностями особистості, що використовує ці технології в силу біологічної зумовленості і культурної приналежності. Тому інституціональна емансипація, відмовившись від копіювання маскулінних гендерних технологій, спрямована на створення умов для ефективного використання в соціокультурній конкуренції фемінних технологій і їхню інституціоналізацію.

По-друге, колективні права є тим дієвим засобом, за допомогою якого «хакери-феміністки» намагаються «зламати» маскулінні соціальні інститути. Будучи не в змозі масово проникнути туди і зайняти в них гідне, поряд з чоловіками, положення за умови рівності прав і (юридично) можливостей, але в ситуації існування неформальних ексклюзивних правил «клуба джентльменів» або феномена «скляної стелі» ("glass ceiling"), вони виступають за введення обов'язкових квот представництва, що може забезпечити соціальне включення.

Такі квоти в багатьох країнах уже введені законодавчо і поширюються, насамперед, на інститут держави. Однак і в сферах традиційно для західного суспільства незалежних від держави, наприклад, приватного підприємництва, йде такий само процес під тиском феміністичних і правозахисних організацій. Багато компаній добровільно стежать за статевим паритетом при заміщенні вакансій, щоб не допустити в подальшому дорогих судових розглядів. Адже, якщо при всіх інших рівних умовах на посаду, на яку також претендувала (чи могла претендувати) жінка, був призначений чоловік, то вона завжди може звинуватити компанію в дискримінації за ознакою статі. Для того щоб не програти справу в суді, компанія повинна статистично довести свою неупередженість: наприклад, коли відсоток жінок на її керівних посадах відповідає відсотку всіх працюючих у ній жінок.

Більш того, часто фіксоване квотне представництво вводиться не через острах юридичних наслідків і без співвіднесення зі статистичними даними. Підставою для нього є розуміння сучасними західними демократіями принципів справедливості і рівності. Ці принципи були вироблені з урахуванням інтересів расових груп і національних меншин, а сьогодні вже поширюються й на жіночу більшість. Такі провідні теоретики лібералізму як Р.

Дворкін і Дж. Роулз вважають, що права груп є справедливими і служать засобом виправлення важкого положення, у якому невинно опинилися ці групи, і компенсації за заподіяний їм збиток у минулому [3, с.144]. З цієї точки зору, колективні права не дають привілеїв яким-небудь групам, а дозволяють їм реалізовувати свої інтереси і потреби нарівні з іншими і досягати того, чого без таких прав вони ніколи б не змогли досягти, і що для домінуючої соціальної групи є доступним за замовченням.

Слід зазначити, що поняття «колективні права» (або права груп) є багатозначним й охоплює неоднорідні явища. Тому у філософії права в колективних правах розрізняють «внутрішні обмеження», метою яких є захист групи від дестабілізуючих наслідків розбіжностей між її членами, і «зовнішній захист», що відгороджує групу від небажаних для неї зовнішніх впливів з боку суспільства. Перші з них теоретики лібералізму вважають несправедливими, тому що вони пов'язані з примусом особистості й обмежують її індивідуальні права і волю (наприклад, якби феміністичні організації вимагали б від усіх жінок визначених правил поведінки), і відкидають їх як колективні права. Інші, що пред'являють вимоги групи до суспільства в цілому чи до його домінуючої частини, ліквідують загрозу для її нормального існування і, насамперед, існування культури і мови. І якщо вони не зачіпають інтереси інших груп, то визнаються виправданими колективними правами, що забезпечують «більш рівні можливості» для різних груп і підвищують ступінь їхньої захищеності [3, с.53-55].

Жінок, звичайно ж, не можна віднести ні до расових груп, що постраждали від сегрегації, ні до національних меншин. Вони не мають відмінні від чоловіків свого суспільства мову і культуру, які потребують захисту та підтримки. Разом з тим, вони, найчастіше, складаючи більшість, виявлялися дискримінованими по своєму соціальному і культурному положенню. «За народженням» і «з морально-необґрунтованих причин» вони були позбавлені перспектив, що відкривалися перед чоловіками, були виключеними з багатьох соціальних процесів і інститутів.

Тому вони одержують сьогодні відшкодування за допомогою колективних прав. Ці права оберігають субкультуру фемінності і сприяють її розвитку, подібно культурі і мові національних меншин. Сучасним механізмом даного розвитку є інституціональна емансипація. І якщо одна її сторона полягає у формуванні, удосконалюванні, закріпленні і поширенні ефективних фемінних технологій гендерної конкуренції, то інша - в обмеженні маскулінізму.

Чоловіку-підлеглому традиційно легше будувати відносини з керівником-чоловіком, чим жінці, якщо вона, звичайно, не використовує свою фізичну привабливість. Керівник може запросити його, наприклад, на полювання, сауну, спортивні змагання, чи просто викурити сигарету. Таким чином, жінка виявлялася виключеною із системи неформальних відносин, що відіграють важливу роль у професійній кар'єрі. Коли ж керівну посаду займає жінка, то маскуліністські паттерни взаємин втрачають актуальність. Але навіть у випадку, якщо більшість керівників, і взагалі службовців, продовжують складати чоловіки, інституціональна емансипація веде до витиснення подібних паттернів.

Інституціональна емансипація створює умови для осуду і неприйняття виражених статевих моделей поведінки. До того ж, прямі заборони тут не відіграють провідної ролі, хоча можна, наприклад, заборонити палити на роботі. Заборона або обмеження паління у громадських місцях, що законодавчо поширюється навіть в Україні, сприймається як боротьба за здоров'я населення. Але одночасно така акція позбавляє чоловіків однієї з можливостей для кулуарного спілкування, що має гендерну специфіку. Адже жінка, навіть почавши курити, мала мало шансів одержати статус рівного співрозмовника.

Проте, «безстатевий» (або, точніше, гендерно-нейтральний) соціальний статус це лише ілюзія. За примарною ліквідацією соціальних гендерних відмінностей приховані колективні права. Вони відкрили нові можливості для соціального включення жінок. Разом з тим, західні ліберальні демократії намагаються застрахуватися від потенційної загрози нерівності в гендерних відношеннях, не допускаючи прийняття таких колективних прав, «які дають можливість одній з груп пригнічувати або експлуатувати інші...» [3, с.145]. Традиційно

вважається, що експлуатація має місце тоді, коли в результаті сформованої нерівності певна соціальна група використовує у своїх інтересах одну чи кілька інших соціальних груп. Гендерна експлуатація існувала з ранніх етапів людської історії, насамперед, як використання чоловіками жінок, яким доводилося займати підпорядковане положення у родині і у публічному житті. Вони, у свою чергу, теж використовували чоловіків за допомогою спеціальних фемінних стратегій.

Сьогодні інституціоналізована система традиційних значимостей фемінності і маскулінності, що були сформовані в рамках патріархальних соціальних інститутів і андроцентричної культури, руйнується і починається відкрита конкуренція між ними. Співвідношення між ними постійно змінюється і вони конкурують у соціокультурній системі координат сучасного суспільства, визначаючи актуальну суспільну реальність.

Висновки. Таким чином, суспільство, що засновано на ліберальних цінностях, сформувало оновлене уявлення про справедливість і відповідний політичний та юридичний спосіб врегулювання відносин між різними соціальними групами, які мають непаритетний доступ до суспільних інститутів і ресурсів. Таке уявлення є характерним для доби «пізнього модерну» і засновано на пріоритеті колективних прав для «зовнішнього захисту» групи на відміну від принципів загальної рівноправності і братства раннього модерну. Проте, якщо в оригінальній концепції колективних прав мова йшла про етнічні і релігійні меншини мультикультурного суспільства, то ми в цій статті продемонстрували, що цей спосіб забезпечення прав фактично поширюється й на гендерні відносини у формі інституціональної емансипації жінок.

Принцип колективних прав впроваджується через використання афірмативного методу квот, який є інструментом його легалізації і закріплення результатів. Це дозволяє подолати ексклюзивність статусів і соціальних інститутів, які сформувалися в епоху патріархального домінування, закріпили стратегії і моделі чоловічої поведінки та маскулінну семіотику, і створює умови для ефективної конкуренції у межах цих інститутів. Тому застосування принципу колективних прав можна вважати одним з механізмів соціального включення.

Література.

1. Гилмор Д. Загадка мужественности / Д. Гилмор // Введение в гендерные исследования. Ч. II: Хрестоматия / Под ред. С.В.Жеребкина – СПб.: Алетея, 2001
2. Ионин Л.Г. Подступы к новой магической эпохе / Л.Г. Ионин // Постмодерн: Новая магическая эпоха / под ред. Л.Г.Иониной. – Харьков, 2002
3. Кимлічка В. Лібералізм і права меншин. /Гол. ред. Дж.Перлін / В. Кимлічка. – Харків: Центр Освітніх Ініціатив, 2001. За умовами цитування цієї книги посилаємось на первинні джерела, із яких вона була укладена: Kymlicka Will. Multicultural Citizenship: A liberal Theory of Minority Rights. Oxford: Clarendon Press, 1995. Kymlicka Will. Ethnic Relations and Western Political Theory. In Magda Opolski, ed. Managing Diversity in Plural Societies: Minorities, Migration and Nation-Building in Post-Communist Europe. Ottawa: Forum Eastern Europe, 1998
4. Лібанова Е. та інші. Україна: на шляху до соціального залучення. Національна Доповідь про людський розвиток 2011. / Е. Лібанова та інші. – ПРООН, 2011
5. Atkinson T. et al. Social Indicators: The EU and Social Inclusion / Atkinson T., Cantillon, B., Marlier, E. and Nolan, B. - Oxford University Press, 2002
6. Atkinson A.B., Marlier E. Analysing and Measuring Social Inclusion in a Global Context / Atkinson A.B., Marlier E. - United Nations, New York, 2010
7. Basy A. ed. The Challenge of Local Feminism: Women's Movements in Global Perspective / Basy A. ed. - Boulder, 1995
8. Bem S.L. The Lenses of Gender. Transforming the Debate on Sexual Inequality / Bem S.L. - New Haven: Yale University Press, 1993
9. Connell R.W. Gender and Power: Society, the Person and Sexual Politics / Connell R.W. - Stanford, 1987
10. Fremstad S. Measuring Poverty and Economic Inclusion: The Current Poverty Measure, the NAS Alternative, and the Case for a Truly New Approach / S. Fremstad. - Washington D.C.:

11. Mies M., Shiva V. Ecofeminism / Mies M., Shiva V. - Halifax, Nova Scotia; London, 1993
12. Rawal N. Social Inclusion and Exclusion: A Review / Rawal N. // Dhaulagiri Journal of Sociology and Anthropology, 2008, Vol. 2
13. Toye M., Infanti J. Social Inclusion and Community Economic Development/ Toye M., Infanti J. - 2003. Available at <http://www.ccednet-rcdec.ca>
14. Wilson L. Developing a Model for the Measurement of Social Inclusion and Social Capital in Regional Australia / Wilson L. // Social Indicators Research, Vol. 75, No. 3, 2006
15. Wolf N. The Beauty Myth / Wolf N. // Margaret L. Andersen and Patricia Hill Collins (ed.) Race, Class, and Gender: An Anthology. – Second Edition. Belmont: Wadsworth Publishing Company, 1995.

УДК 303.09

Сірий Є.В.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет соціології, доктор соціологічних наук, доцент

ПРОГРАМНИЙ АСПЕКТ ФОРМУВАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ПІДПРИЄМНИЦТВА ЯК ЧИННИКА СТРУКТУРНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ В СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ СОЦІУМІ

У статті відображено концептуально-програмний аспект дослідження підприємництва як чинника структурних трансформацій, його побудови та розвитку, а також означений пошук конструктивних підходів формування теоретико-методологічних засад дослідження та аналіз проблем теоретико-методологічного характеру.

Ключові слова: підприємництво, трансформаційні процеси, соціальна ефективність підприємництва, інституціоналізація, методологічні проблеми, критерії, соціологічний аналіз.

В статье отображен концептуально-програмный аспект исследования предпринимательства как фактора структурных трансформаций относительно его построения и развития, а также обозначен поиск конструктивных подходов формирования теоретико-методологических принципов исследования и анализ проблем теоретико-методологического характера.

Ключевые слова: предпринимательство, трансформационные процессы, социальная эффективность предпринимательства, институционализация, методологические проблемы, критерии, социологический анализ.

In the article the conceptually-programmatic aspect of research of enterprise is represented as a factor of structural transformations in relation to his construction and development, and also a search is marked search of structural approaches of forming of theoretical-methodological principles of research and analysis of problems of theoretical-methodological character.

Keywords: enterprise, processes of transformations, social efficiency of enterprise, institutionalization, methodological problems, criteria, sociological analysis.

Актуальність дослідження. Стан сучасного українського суспільства сьогодні зумовлює врахування трансформаційних процесів при дослідженні будь-якого різновиду соціально-значущої діяльності. Одним з головних і найскладніших предметів теоретичної рефлексії завжди була і залишається проблематика *соціальних феноменів* та *соціальних процесів*, що спонукала представників суспільних наук спробувати сформулювати найбільш істотні результати її теоретичного осмислення. Поява нових соціальних феноменів, більшість з яких кардинально змінюють соціальну дійсність, потребує як предметного змістовного теоретизування, так і пошуку відповідних концептуальних засад її осмислення, як